

CHMAJ LUDWIK – historyk filozofii i kultury, pedagog, ur. 15 II 1888 w Głogowie w Małopolsce, zm. 23 X 1959 w Warszawie.

W latach 1908–1912 studiował filozofię i filologię klasyczną na UJ. W 1930 habilitował się w tymże uniwersytecie, w 1938 został kierownikiem Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie im. Stefana Batorego w Wilnie. W 1955 podjął pracę w Zakładzie Filozofii PAN. W 1956 mianowany prof. zwyczajnym w IFiS PAN.

Zainteresowania oraz związany z nimi dorobek pisarski Ch. były wielostronne. Obejmowały: studia ariańskie, które stanowią szczególnie ważną część dorobku Ch., z uwagi na rolę, jaką odegrały w rozwoju badań nad dziejami filozoficznej myśli pol.; prace z zakresu teorii pedagogiki i kultury; prace poświęcone historii filozofii, w których zasadniczą rolę odgrywały zagadnienia związane z filozofią XVII w. (zwł. kartezjańską) i jej recepcją w Polsce.

Ważniejsze prace Ch.: *Samuel Przypkowski na tle prądów religijnych XVII wieku* (Kr 1927); *Zagadnienie „trzech faz” w rozwoju filozoficznym Kartezjusza* (PF 30 (1927), 149–163); *Kartezjusz i jego filozofia w świetle ostatnich badań* (KF 6 (1928), 69–96, 242–272, 275–294, 419–442); *Kryzys współczesnej historii filozofii* (KF 8 (1930), 80–103); *Rozwój filozoficzny Kartezjusza* (Kr 1930); *Teoria pedagogiczna psychologii indywidualnej. (Rzecz o Alfredzie Adlerze)* (Ruch Pedagogiczny 17 (1930) nr 5–7, 5–27); *Teoria „zmysłu wewnętrznego” w filozofii Maine de Birana* (PF 35 (1932), 1–35); *Współczesna polska myśl wychowawcza* (Zrąb 18 (1934) nr 5, 3–23); *Spór w pedagogice* (Marchoń 2 (1935) nr 3, 3–13); *Ernest Kriek i pedagogika polityczna* (PP 54 (1937), 13–17); *Okazjonalizm. Geneza i rozwój* (Wwa 1937); *Pojęcie przyczynowości w filozofii Kartezjusza* (PF 40 (1937), 120–132); *Kierunki i prądy pedagogiki współczesnej* (Wwa 1938; pt. *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*, Wwa 1962); *Kartezjanizm w Polsce w XVII i XVIII wieku* (MF 5 (1956) nr 5, 67–102); *Bracia polscy. Ludzie, idee, wpływy* (Wwa 1957); *Studia z dziejów ideologii religijnej XVI i XVII w.* (jako współautor, Wwa 1960); *Faust Socyn. (1539–1604)* (Wwa 1963). Pod redakcją Ch. wydano: *Faust Socyn, Listy* (I–II, Wwa 1959); *Studia nad arianizmem* (Wwa 1959).

DOCIEKANIA ISTOTY HISTORII FILOZOFII. Zagadnienie statusu historii filozofii poruszył Ch. w artykule *Kryzys współczesnej historii filozofii*. Zadaniem historii filozofii jest: ustalenie, co jest w danym systemie filozoficznym indywidualne (na czym polega samodzielny wysiłek filozofa); w jakim zakresie filozof uświadamia

sobie pewne zagadnienia i o ile postępuje naprzód w odpowiedzi na nie. W rozwiązaniu tych zagadnień główną trudność stanowi antynomia, która powstała z biegiem czasu w poglądach na historię filozofii, określona przez Ch. jako sektaryzm – ewolucjonizm. Historycy, których Ch. zaliczył do „sektarystów” (F. Bacon, É. Bonnot de Condillac, J. J. Brucker), patrząc na historię filozofii jako na historię szkół i błędów, włączają ją do historii literatury, nie dociekając istoty i treści doktryn, lecz koncentrując się na ich wyliczaniu i ustalaniu następstw. Ewolucjonizm, sprzeciwiając się „sektaryzmowi”, widzi w historii filozofii dzieje postępu wytyczonego a priori przez wewnętrzną konieczność idei. Stanowisko to zaciera różnice między szkołami filozoficznymi, dokonując takiego wyboru treści, by ich zestawienie wykazało jedność umysłu ludzkiego, wewnętrzny związek między systemami oraz ciągłość historyczną. U współczesnych historyków filozofii Ch. dostrzegał podobne tendencje. Jedni nie uważają historii filozofii za naukę filozoficzną, zaliczając ją do nauk historycznych, posługują się głównie metodą filologiczno-analityczną, przywiązują wagę jedynie do badań źródłowych, krytycznej analizy, wyjaśniania kwestii spornych, ustalania tekstu, nie odkrywając przy tym sensu doktryny. Inni uważają historię doktryn filozoficznych za integralną część samej filozofii; w podejmowanych zagadnieniach poszukują pierwiastków stałych; od historyka wymagają zmysłu filozoficznego, „życia się” z systemem.

Żadne z tych stanowisk, zdaniem Ch., nie wyjaśnia różnorodności (a także sprzeczności) poglądów filozoficznych, przejawiających się niemal w każdej epoce historycznej, a tym samym nie jest w stanie podać racji istnienia historii filozofii jako nauki. Najważniejszym zadaniem, z jakim musi uporać się historyk filozofii, jest należyte wyznaczenie roli czynnikowi osobistemu, w stosunku do czynnika kulturalnego i pragmatycznego. Pierwszy warunek stanowi obiektywna rekonstrukcja systemu (odtworzenie zgodne z wizją twórcy); aby tego dokonać, należy uchwycić każdą z idei wchodzącą w skład systemu, ustalić właściwe jej miejsce (odróżnić te, które służą za zasady, od tych, które z nich wypływają) oraz poznać osobowość filozofa i warunki, wśród których doktryna powstawała. System filozoficzny należy traktować jako efekt rozwoju twórcy, jego duchowej jedności i odrębności. Trzeba odkryć te doświadczenia filozofa, w których odsłaniała mu się głęboka treść i sens życia. Jest to doświadczenie zmiany we własnym światopoglądzie. Ch. określał je mianem „doświadczenia elementarnego” i uważał za przyczynę przeświadczenia

filozofów o błędności całej poprzedzającej ich filozofii (wątpienie metodyczne Kartezjusza, niezadowolenie I. Kanta z istniejących systemów). Drugi rodzaj doświadczenia, które wywiera wpływ na twórców systemów filozoficznych, to „doświadczenie fundamentalne”. Jest to przeżycie osobiste i uczuciowe, które można uznać za zakończenie i rozwiązanie podświadomej pracy myślowej (powołują się na nie m.in. św. Augustyn, Mikołaj z Kuzy, J. Böhme, Kartezjusz, B. Pascal, Kant, J. S. Mill, E. Mach, W. James).

Doświadczenie osobiste uważał Ch. za źródło i podstawę, na której opiera się system filozoficzny (aczkolwiek nie jest ono warunkiem powstania doktryny filozoficznej). Prądy kulturowe (które poznać winien historyk filozofii), wpływają na system filozoficzny, ale nie jest tak, jakoby on z nich wynikał. W pracy historyka filozofii ważna jest także metoda analityczna, za pomocą której ustala się treść pojęć filozoficznych w systemie, ich wzajemne związki i znaczenie, a tym samym proces ich przekształcania się i przemiany, oraz wpływ prądów kulturowych na dany system filozoficzny. Metodę analityczną musi uzupełniać metoda rekonstrukcyjna, która z podstawowych doświadczeń i myśli odtwarza cały system filozoficzny. Historia filozofii, poprzez uchwycenie określonych związków, może wyjaśnić podwójną zależność występującą między prądami kulturowymi a systemami filozoficznymi (prądy kulturowe wpływają na systemy filozoficzne i odwrotnie). Historia filozofii jest, wg Ch., historią doświadczenia ludzkiego, odkrywającego ciągle na nowo sens rzeczywistości i życia.

BADANIA NAD KARTEZJANIZMEM I MYŚLĄ XVI I XVII W. Badania nad rozwojem i oddziaływaniem filozofii Kartezjusza oraz nad myślą filozoficzną, polityczną, religijną i społeczną XVI i XVII w. stanowiły ważny punkt zainteresowań naukowych Ch. Dokonał przekładu na język pol. i opatrzył wstępami oraz objaśnieniami m.in. prace Kartezjusza: *Prawidła do kierowania umysłem. Poszukiwanie prawdy przez światło naturalne* (Wwa 1937; pt. *Prawidła kierowania umysłem. Poszukiwanie prawdy poprzez światło przyrodzone rozumu*, Wwa 1958²) – z okazji trzechsetnej rocznicy ukazania się *Rozprawy o metodzie; Namietności duszy* (Wwa 1938, Kęty 2001); *Prawidła do kierowania rozumem* – mimo iż nie ukończone – mają, zdaniem Ch., wielką wartość do poznania rozwoju filozoficznego i charakteru twórczości Kartezjusza. Najważniejszym celem Ch. było poinformowanie w pracach dotyczących Kartezjusza i kartezjanizmu o głównych kierunkach

dotychczasowych badań historyczno-psychologicznych i systematycznych nad osobowością i myślą Kartezjusza; osiągniętych wynikach i zagadnieniach, stanowiących wciąż kwestie sporne. Ch. chciał wyjaśnić zagadnienia nasuwające się w związku z próbami dotarcia do istoty zapatrywań Kartezjusza, jego stosunku do filozofii Odrodzenia i scholastyki, wpływu Platona i św. Augustyna na poglądy Kartezjusza, a także dotrzeć do źródeł jego przekonań religijnych. Ch. w swych badaniach nad filozofią Kartezjusza odróżnił zagadnienia związane z osobowością filozofa, ze strukturą jego systemu filozoficznego, z istotnymi tendencjami jego filozofii. Twierdził, że istniejące wokół filozofii Kartezjusza kontrowersje wynikają głównie stąd, iż jego system filozoficzny (powstały w przełomowej epoce, wśród walki nowych i dawnych zasad) kryje w sobie wiele rozmaitych zagadnień i idei. Wysuwanie przez badaczy jednej z nich jako podstawowej, najważniejszej czy dominującej musi prowadzić do jednostronnych, a zarazem sprzecznych rezultatów.

BADANIA NAD ARIANIZMEM POLSKIM. Ch. był inicjatorem badań nad racjonalizmem religijnym w Polsce XVII w., które niejednokrotnie przyniosły nowe oświecenie życia umysłowego Polski w tym stuleciu, oraz związków pol. myśli ariańskiej z ruchem intelektualnym Zachodu. Badania te postawiły Ch. w rzędzie najwybitniejszych znawców przedmiotu w skali światowej. Prace Ch., jako przewodnik po spuściźnie filozoficznej braci pol., odegrały ważną rolę w kształtowaniu zainteresowań naukowych młodszego pokolenia badaczy arianizmu pol. Pozwalają poznać, jakimi ludźmi byli pol. arianie, jakie głosili idee, jakie prądy myślowe na nich oddziaływały, jaki wpływ wywarli na zach. myśl.

W istniejącym w Polsce od drugiej poł. XVI w. ruchu ariańskim widział Ch. wyraz niezadowolenia z opartych na ustroju feudalnym stosunków społecznych. Niezadowolenie to przejawiało się jako plebejsko-szlachecka walka z Kościołem i z państwem. Ustosunkowani wrogo do przewagi politycznej ówczesnego Kościoła, bracia pol. zwalczali instytucje kościelne i obrzędy wyrosłe z tradycji, a za podstawę wiary przyjmowali Pismo Święte. Głosili przy tym prawo każdej jednostki do interpretacji Biblii w sposób zgodny z rozumem, co – zdaniem Ch. – świadczyło o obronie autonomii jednostki w sprawach wiary. Postawa niezadowolenia wobec państwa wyrażała się potępianiem wszelkich wojen, odmową piastowania urzędów, negowaniem państwowego wymiaru sprawiedliwości. Ch. ukazał radykalizm społeczny braci pol. na tle podobnych zjawisk w ówczesnej Europie (w krajach

wchodzących na drogę kapitalizmu), w której widoczna była reakcja przeciw feudalizmowi. Podkreślał znaczenie myśli filozoficznej, usiłującej rozwiązać samodzielnie zagadkę bytu i człowieka, oraz nauki odwołującej się do doświadczenia we wspieraniu dążeń zmierzających do ukształtowania bardziej doskonałego życia społecznego. Przyczyniło się to do podtrzymania narastającej opozycji przeciw Kościołowi i absolutyzmowi państwowemu. Rozpowszechniane w licznych rozprawach poglądy i idee braci pol. natrafiły w Polsce na podatny grunt, ale wywołały też reakcję ze strony instytucji feudalnych, które doprowadziły do przerwania ich działalności. Ch. podkreślał znaczenie walki, jaką pol. arianie prowadzili w obronie tolerancji religijnej, wolności jednostki, równości, sprawiedliwości oraz wolności myśli nie związanej autorytetami ani tradycją. Zdaniem Ch., bracia pol., mimo że nie odnieśli zwycięstwa, w dużym stopniu przyczynili się do przewyciężenia tradycyjnego światopoglądu religijnego, do rozpowszechnienia prądów umysłowych dążących do wyjaśniania wszelkich zjawisk przyrody i przejawów życia w sposób naturalny i zgodny z rozumem. Wykazanie tej właśnie roli braci pol. uważał Ch. za ideę przewodnią niemal wszystkich swych studiów nad ruchem ariańskim.

BADANIA NAD HISTORIĄ PEDAGOGIKI. Najważniejszą pracą poświęconą zagadnieniom związanym z teoriami wychowania jest wydana pośmiertnie monografia *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*, oparta na wcześniejszej publikacji *Kierunki i prądy pedagogiki współczesnej*. Choć połączone tematycznie ze sobą, prace te wykazują daleko idące różnice w ujęciu poruszanych tematów, implikowane zmianami warunków zewnętrznych, zaistniałymi po II wojnie światowej. Praca Ch. jest próbą nowego podziału i wartościowania prądów oraz kierunków w pedagogice XX w., może także stanowić punkt wyjścia do ich dalszego opracowania. Wg Ch., teoria pedagogiczna wyrasta z określonych warunków społecznych, ekonomicznych, kulturowych, które wpływają na jej kształt. W każdej teorii wychowania widział odzwierciedlenie realnej sytuacji społeczno-kulturalnej i myśli naukowej. Dostrzegał w pedagogice XX w. wspólną tendencję: przewyciężenie ciasnych ram formalizmu szkolnego i mechanizmu deprawującego ludzi oraz wyzwolenie wszechstronnej i twórczej osobowości. Uważał, że liczne prądy pedagogiki XX w. mają w zasadzie charakter humanistyczny. Wyróżnił i omówił następujące typy pedagogiki: pedagogika naturalistyczno-liberalna,

sojalistyczna, kultury, religijna, materializmu historycznego. W każdym z nich możliwych jest wiele stanowisk, które Ch. uwzględnił, przedstawiając ich podstawowe cechy.

Na kształt współczesnych teorii pedagogicznych wywarły, zdaniem Ch., wpływ: zmienione formy życia (zmiany społeczno-polityczne, skomplikowanie stosunków ekonomicznych, rozszerzenie i rozrost funkcji państwa, przemiany obyczajowe) oraz rozwijające się nauki, zwł. biologia, psychologia i socjologia.

Problematyce dotyczącej pedagogiki poświęcił Ch. interesujący artykuł *Ernest Kriek i pedagogika polityczna*. Przedstawił w nim komunizm, faszyzm i hitleryzm jako ustroje polityczne odrzucające ideał niczym nieskrępowanej jednostki i podporządkowujące ją bezwzględnie społeczeństwu i państwu. Skrytykował propagowaną przez E. Krieka pedagogikę nacjonalistyczną, stanowiącą uzasadnienie ideologii wychowawczej hitleryzmu. Ch. podkreślał, że prawdziwa kultura może rozwijać się tylko wówczas, gdy jednostki przejawiają wolę wewnętrznego doskonalenia, świadomego ustosunkowywania się człowieka do samego siebie i do wszystkiego, co ludzkie. Sieć zależności, przymusu i groźby osłabia – wg Ch. – naturalną zdolność jednostki do współdziałania i rozwoju, prowadząc do zagłady życia duchowego i panowania barbarzyństwa.

L. Szczucki, *W czterdziestopięciolecie pracy naukowej Ludwika Ch.*, MF 7 (1957) nr 3, 221–223; K. Górski, *Ludwik Ch. jako historyk reformacji. (W 70-lecie urodzin)*, *Życie Szkoły Wyższej* 6 (1958) nr 4, 121–126; K. Lepszy, *Ludwik Ch. (1888–1959)*, *Kwartalnik Historyczny* 67 (1960) z. 2, 597–600; J. Tazbir, *Ludwik Ch., Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 5 (1960), 266–268; P. Grzegorzczak, *Twórcy i badacze kultury zmarli w 1959 r.*, *Znak* 13 (1961), 513–514; R. Jadczak, *Wileński epizod w działalności filozoficzno-pedagogicznej Ludwika Ch.*, *EdF* 25 (1998), 281–287; W. Szulakiewicz, *Ludwik Ch. (1888–1953). Zarys biografii i twórczości pedagogicznej*, *Rozprawy z Dziejów Oświaty* 42 (2003), 161–182.

Małgorzata Kowalewska